

KAŽDODENNOST A MÉDIA

OBSAH PŘEDNÁŠKY:

A/ CÍL A STRUKTURA KURZU

**B/ TEORIE KAŽDODENNOSTI – ZÁKLADNÍ
VYMEZENÍ**

**C/ SEMINÁŘ: PROJEKCE „každodennost jako
nástroj filmového vyprávění“**

CÍL KURZU:

Problematicizovat zdání jasnosti, srozumitelnosti a samozřejmosti každodenní role televize, které činí tento **socio-technický**, techno-kulturní fenomén téměř neuchopitelným, a to přesto, že je neustále s námi.

HLAVNÍ OTÁZKY:

- **Jak došlo k tomu, že se televize tak intimně a hluboko zapsala do každodenních životů populace téměř na celém světě?**
- **Prostřednictvím jakých mechanismů byla/je televize začleňována do moderní či pozdněmoderní každodennosti?**
- **Jak lze charakterizovat proměny chování televizního (mediálního) publika?**

ZÁKLADNÍ TEZE

1. Televize je významným **produktem** a současně i **spolutvůrcem** kapitalistické verze **modernity**, respektive její globalizující se podoby. Není s ní však svázána jen jako forma ekonomické aktivity a hraje též roli vlivné kulturní síly formující a produkující moderní individuální i skupinovou zkušenost. **Nemůžeme ji proto automaticky zahrnout mezi ostatní technologie**, od kterých se odlišuje především svou schopností výrazně ovlivňovat společenské i kulturní děje. Televize je křehkým **socio-technickým systémem**, který v sobě nese **dvě sady významů**:

a/ Ty, které jsou více méně intencionálně **konstruovány jejich producenty**, a b/ ty, jež jsou důsledkem její **potenciální otevřenosti** jak v hardwarové, tak i softwarové oblasti.

Televize tak vede dvojí život.

Na straně jedné **naplňuje záměry svých tvůrců**, na straně druhé pak **v kontaktu se sociálním i technologickým prostředím své původní určení modifikuje**. Televizi tak charakterizuje **dvojitá povaha její závislosti**: a/ na obsazích, které sama produkuje v rámci daného kulturního kontextu, b/ na technickém aparátu, který jí umožňuje vlastní vysílání. Televizní technologie tedy funguje jako

MATERIÁLNÍ I SYMBOLICKÝ OBJEKT.

- **II.** Televize je neoddělitelnou součástí naší každodennosti a do značné míry **kolonizovala její prostorovou a časovou dimenzi**, tedy dvě základní souřadnice sociální reality. V rámci tohoto procesu se stále významněji podílí na konstrukci **ontologického bezpečí** svých diváků. **Dialektická televizní artikulace úzkosti/bepečí de facto** posiluje náš pocit bezpečného zakoušení každodenního života. Vysoká míra ritualizace užívání televize, respektive její obsahová stereotypizace plní de facto roli nástroje zachování statu quo. **Mytickou funkci opory sociálního řádu**

■ **III.** Televize se významně podílí na postupném **restrukturování povahy domova**, resp. “situační geografie” rodinného života. Televize asi nejvýrazněji ze všech moderních technologií již od svého masového zavedení podporuje “**projekt domácího městského, respektive předměstského štěstí**” lokalizovaného, či přesněji, uzavřeného do činžovních či panelových bytů, nebo do prostoru rodinného domku, kde nepochybně ovlivnila organizaci našeho domácího života a začala plnit roli jakéhosi věčně plápolajícího domácího krbu. **Z televize — zázračné hračky se postupně stalo projekční plátno snů i depresí, centrum rodinného života majoritní populace.** V tomto smyslu pak můžeme interpretovat sledování televize jako proces “**extenze**” každodenního chování individuů i celých rodin a jejich základních hodnot, které jsou konstruovány a zakořeněny v širokém spektru kulturních souvislostí rodinného života.

- IV. “Každodenní perspektiva” ve vztahu k analýze televizního publika vede postupně k tomu, že se kyvadlo vědeckého zájmu nachýlilo směrem k modelu favorizujícímu aktivní roli publika. Uvedený trend však nese některé základní problémy či otázky. **Musí být *aktivní divák* nezbytně vždy ve střehu? Měl by být kreativní? Musí „aktivní zpracování“ televizních obsahů znamenat popření “preferovaných” či dominantních významů? Není oslava tzv. aktivního publika jen přikývnutím k logice tzv. “ratingové demokracie” či “ratingové estetiky”.**

TŘI KLÍČOVÉ POJMY

- KAŽDODENNOST
- TELEVIZE JAKO SOCIOTECHNICKÝ SYSTÉM
- MEDIÁLNÍ PUBLIKA

KAPITOLA I. KAŽDODENNOST JAKO JEDINÁ SKUTEČNÁ, PRAVÁ SOCIÁLNÍ REALITA?

- Obtíže s vymezením. Pro fenomén každodennosti je charakteristická:
  - A/ materiální či prostorová neuchopitelnost,
  - B/ rozporuplnost a tendence přesahovat běžně používané sociálně vědní kategorie.

LEBENSWELT

- Počátky užívání kategorie **každodennost** můžeme nalézt v Husserlově fenomenologii. Pojem „**Lebenswelt**“ (životní svět) představuje každodenní sféru, ve které se odehrává běžné vědomí, sféru která není zpochybňována. Je považována za **samozřejmou**. To, že se v této souvislosti hovoří o světě zdravého rozumu „**common sense**“ nemá nic společného se substanciální racionalitou jako myšlenkovým procesem. Jde maximálně o **racionalitu instrumentální** či spíše o **pragmatické reagování na svět, který vnímám jako daný**.
- Porozumět zde neznamena nutně pochopit, ale spíše **využít**
- nebo možná jen „**užít**“ s cílem „**přežít**“.

STRUKTURY SMYSLU

- Podle Alfreda Schutze se každodennost jako životní svět uzavírá do „**struktur smyslu**“ (finite province of meaning). Jde de facto o mikrosvěty, do kterých můžeme zahrnovat i svět snů, svět divadla, svět náboženství, svět hry, svět fantazie apod.
- Každodennost představuje **svrchovanou realitu**, prvotní svět s nímž se dostáváme do styku. Všechny ostatní světy jsou odvozené.
- **Můžeme ignorovat všechny standardní sociálněvědné kategorie, ale nemůžeme se vyvázat z každodennosti.**

Náš vztah ke každodennosti je charakterizován:

- 1/ neproblematickým, receptivním vztahem
- 2/ vlastnictvím specifického vědění – (stock-knowledge-at hand)
- 3/ primárně pragmatickým přístupem,
- 4/ specifičností biografických situací jednotlivých aktérů, která vede k tomu, že lidé nepřikládají různým elementům zakoušené každodennosti stejné významy, byť jde o strukturálně stejné situace. **Liší se totiž jejich systémy relevance,**
- 5/ porozumění je tak v této perspektivě možné jen proto, že používáme podobné prostředky „**typizace situací**“ (typifikace), které činí svět předvídatelným.

Je „každodennost“ tématem výjimečného, individuálního jednání nebo je třeba chápat ji jako obecnou, sklenující strukturu, která spojuje velké skupiny lidí?

- **Spojení „každodenní život“ v sobě nese cosi záhadného či alespoň ne zcela zachytitelného.**
- **Co je klíčový sektor, do kterého bychom mohli umístit chudobu i bohatství každodenního života, který je současně nekonečně bohatý (alespoň potenciálně) a nekonečně prázdný či odcizený?**
- **Kde se dá taková zážitková kvalita identifikovat? Kde se z pohledu této kategorie odehrávají klíčové interakce? Je to prostor:**
  - **1/ fragmentované práce,**
  - **2/ rodinného života**
  - **3/ volného času?**

- Zahrnuje každodennost jen volnočasové aktivity nebo je její součástí i pracovní čas?
- Týká se jen rodinného života nebo i prchavých okamžiků prožitých mimo instituce moderní společnosti?
- **Zdá se zřejmé, že každodennost zahrnuje všechny uvedené aspekty, a to v jednotě jejich působení. Definice každodenního života v jeho pojetí zahrnuje všechny aspekty lidského života, tedy nejen problematiku rodiny nebo volného času.**

NUDNÉ vs. MYSTREIÓZNÍ

- Každodenní tak na jedné straně znamená **nejčastější formy jednání, nejčastější cesty, nejobývanější místa velmi často spojená s pocitem NUDY**. Kvantita zde vytěsňuje kvalitu. Každodennost je nenápadná, nevtíravá, neokázalá.
- **Z neznámého se v každodennosti stává známé**, nové se stává tradičním (vyprazdňování času v moderní továrně, analogie každodennosti je běžící výrobní pás).
- Současně je každodennost místem **bizarního či mysteriózního**. Můžeme mluvit o fantasmagorické povaze moderní každodennosti, kterou charakterizuje například zboží, jež **zakrývá lidské sociální vztahy**, a to ve fantastických formách vztahů mezi věcmi. K distinktivním rysům každodennosti patří zboží a jeho konzum. Typickou ukázkou jsou **výkladní skříně**.

DÍLČÍ SHRNUÍ

■ KAŽDODENNOST zahrnuje takové formy života, které rutinně vnímáme jako **běžné, samozřejmé**.

1/ Každodennost jako terminus technicus zahrnuje pravidelně se opakující činnosti,

2/ „Každodenní“ se projevuje v **rutinách** či **rytmech** našeho jednání. Má jak **kognitivní**, tak i **emocionální** povahu. Jde o běžné činnosti i vztahy jak v domácím privátním světě, tak na pracovišti.

3/ které jsou nejen **dobře předvídatelné**,

4/ ale i jsou de facto **základem sociální reprodukce** individua, malých sociálních skupin i společnosti jako celku.

5/ Klíčovou roli v procesu této reprodukce hrají **nepsané normy a vzorce chování**, které se opírají o specifické formy vědění zakotvené v **běžném vědomí** („common sense“)

DVOJITÁ PODOBA KAŽDODENNOSTI

- Každodennost zahrnuje perspektivu **individuálního, speciálního a současně i sdíleného.**
- Je zde zřejmý střet mezi **individuálním jednáním, formami rezistence, důrazu na individuální prožívání a**
- **rolí privilegovaných mocenských sociálních struktur, institucí a diskurzů.**
- Toto napětí ilustrují následujícími **dichotomiemi:**

■ KAŽDODENNOST můžeme vnímat:

a/ v rovině nějaké repetitivní činnosti

b/ v rovině sporu mezi profánním a posvátným

c/ nebo se ji můžeme snažit subverzivně rekonstruovat

Každodenní svět představuje **zvykový prostor**, který se nám nemusí líbit, ale musíme v něm žít a jednat

■ CO NENÍ KAŽDODENNÍ ?

■ výhra ve sportce (současně je ale princip loterie hromadným fenoménem, losuje se každou středu a neděli, pro velký počet lidí).

■ výjimečná událost,

■ přírodní katastrofa

- **utopie** / **dystopie**
- **kontrola** / **svoboda**
- **ideologie** / **běžná kultura**
- **nezávislost** / **závislost**
- **bezpečí** / **ohrožení**
- **aktivita** / **pasivita**
- **privátní** / **veřejné**
- **spotřeba** / **produkce**
- **běžné** / **speciální.**
- **naše** / **cizí**

TEORIE KAŽDODENNOSTI: TŘI PERSPEKTIVY

- **I./ mladý Marx, respektive Ekonomicko-filosofické** Každodenní život se zde jeví jako **místo vhodné pro analýzu odcizení**, které je zde vnímáno jako klíčová dimenze života v kapitalistickém systému. (např. Lukács, Adorno, Horkheimer, Marcuse atd.). Uvedené studie tak **de facto varují před současnou vlnou romantizující daný fenomén** (např. de Certeau, Fiske apod.).
- **Freud a Marx** jinak velmi odlišní se scházejí právě v pohledu na každodennost. Pro oba jde o fenomén, který je současně reálný i nereálný. Naplněný na jedné straně **A/imaginárními vytěsněnými obsahy** a spoučasně fungující jako **B/ opresivní, normativní korzet**, který nám každodenně diktuje, co smíme a co ne.
- **Marx v Německé ideologii** hovoří o **každodennosti** jako o **iluzivní reálné realitě, ideologii, která je ovšem produktem materiálního životního procesu společnosti**

II. Druhý přístup zahrnuje teorie běžné či populární kultury, respektive problematiku prožitků a představu o **možné resistenci** vůči tlaku moderní společnosti. De Certeau, Fiske.

- III. Třetí pak reprezentuje objektově relační teorie, která se soustřeďuje na základní paradoxy lidské kreativity (Winnicott). Každodenní kulturu dostáváme, **jsme do ní vrženi a současně ji i vytváříme**.
- Jinými slovy, paradoxní povaha každodenního života je dána tím, že je sice ve své podstatě kreativní, ale zároveň je k této své tvůrčí aktivitě slepý.

AD/ I. KAŽDODENNOST – SKEPTICKÁ VERZE

LEFÉBVRE vnímá každodennost jako dvojznačný fenomén.
Rozlišuje a/ „KAŽDODENNÍ“ b/ „KAŽDODENNÍ ŽIVOT“.

1/ V prvním případě má na mysli **autenticitu, aktivitu a originalitu**

2/ zatímco druhé označení pro něj symbolizuje život v **byrokratické společnosti kontrolované spotřeby**.

„Každodenní život“ nahradil či vytěsnil možnosti uvedené v první variantě, a to bez naděje na změnu. Je zde přítomná naděje či předpoklad možného naplnění potlačeného potenciálu svátku, slavnosti, karnevalu, o které hovoří například Michal Bachtin (1975).

V Lefebvrově pojetí je každodenní čímsi **ryzím, nefalšovaným a současně i lživým a manipulativním**. Jde podle něho o komplex **aktivního a pasivního jednání, forem sociability a komunikace, které v sobě nesou vlastní spontánní kritiku**

■ *ERVING GOFFMAN*

■ celostné Já je oddělitelné od rámce individuální každodennosti. Vidí každodenní život současně jako **divadlo a jeviště**, kde se situace, do kterých jsme zahrnuti odehrávají.

■ Každodenní život je přístupný minimálně ze tří perspektiv:

a/**analytika/pozorovatele**,

b/**aktéra/herce a**

c/**publika**

Vyjdeme-li z Goffmanna každé jednání se odehrává v rámci jistého interaktivního rámce-struktury, která si vynucuje a zahrnuje jisté předpoklady či konvence (zařízení domácnosti, oblečení apod).

- Lidské jednání se vždy do jisté míry **adaptuje na toto prostředí,**
- Jedinci se vždy snaží promítat do něho svůj obraz, a to tak že vybírají především to, **co jim umožňuje vypadat tak jak si přejí.**
- Strukturu kde se odehrává toto jednání a přizpůsobování označuje Goffman jako **front region - jeviště.**
- Jednání, respektive jednotlivé aspekty, které mohou **diskreditovat jedince a jsou zde pocit'ovány jako nevhodné označuje jako back region - zákulisí.**
- Jedinci zde jednají jedinci způsobem, který se zásadně liší od jejich chování, které promítají na jevišti. Relaxují zde a tudíž **nemonitorují své jednání s tak intenzivní mírou reflexivity** typickou pro působení na jevišti. Hranice ale mnohdy nejsou zcela jasné.

- V některých případech může být zákulisí lokalizováno okolo periferie jeviště, tak, že herci se mohou snadno stáhnout ze své role v tomto prostoru.
- Je zde však nebezpečí, že tento prostor může být zahlédnut, uslyšen. Tato slabost hranic může být kompenzována vytvořením fyzických překážek. (dveře v restauraci oddělující jí od kuchyně).
- Cesta mezi jevištěm a zákulisím je často přísně střežena, jelikož zákulisí může kompromitovat obraz, který individua či organizace o sobě přejí zachovat.
- Zrodila se tak **sociologie průměrného člověka**. Kritika se týká především téměř výlučného zájmu o „expresivní formy“ chování a ignorace jeho vlastního obsahu.

AD2/ KAŽDODENNOST – OPTIMISTICKÁ VERZE

- **Optimistickou verzi** konstrukce každodennosti zdůrazňující aktivní podíl sociálních aktérů reprezentuje Michel de Certeau ve své práci *The Practice of Everyday Life* (1984), kde opouští tradiční zájem o problematiku individua a **propojuje téma každodennosti se sférou populární či běžné kultury**, již nahlíží jako **místo potenciální opozice vůči dominantnímu tlaku společnosti**.
- Jeho pojetí představuje verzi „nového populismu“, která vidí v každodenním životě možnosti pro překonání limitů současné mocensky orientované politiky.
- De Certeau velmi optimisticky vykresluje možnosti, „**taktiky slabých**“, kteří jsou podle jeho názoru schopni odolávat mocenské „**strategii silných**“.

- Opoziční potenciál každodenního života vysvětluje metaforou „**partyzánské války**“, ve které se snažíme jako členové „publika“ uplatňovat jisté formy teroristického, tj. rezistentního jednání, „taktiky“ vůči dominující společnosti. Naše každodenní aktivity, světské praxe, které zahrnují domácí či rodinné chování, běžné hovory, ale i nakupování či vaření mají podle něho povahu „taktiky“, „slabých“ bránící se tlaku „silných“.
- De Certeau (1984) hovoří o tzv. **guerillové „taktice slabých“** namířené proti „strategii mocných“, kteří budují místa, kde mohou realizovat svou moc - města, nákupní střediska, školy atd. „Slabí“ si pak v rámci těchto prostorů vymezují svůj vlastní prostor, který defacto okupují.

- „Mocní“ kontrolují místa a zboží, které tvoří parametry každodenního života, ale
- vlastní „taktiky přežití“, respektive užívání zboží mají **individuální charakter**.
- De Certeau v dané souvislosti užívá i další metafory (např. **poaching - pytláčení**), prostřednictvím kterých se snaží zachytit povahu „taktiky“ „slabých“, respektive dynamiku každodennosti a směřuje tak ke **konceptualizaci způsobů, jak zacházíme v každodennosti s objekty a strategickými prostory sociálního života**.

- Jde de facto o **mechanismy resistance** vůči existujícímu sociálnímu řádu realizované na rozdíl od zjevných, více méně veřejných praktik politického charakteru, prostřednictvím nenápadné improvizace, pro kterou užívá termín „**la perruque**“.
- V případě televizního působení tedy „**strategie**“ **mocných zahrnuje kontrolu mediální agendy**, zatímco
- „**taktika slabých**“ se promítá do ovládnutí vlastního textu.
- Schopnost diváků reinterpretovat významy však není ekvivalentní diskurzivní moci centralizovaných mediálních institucí, které vytvářejí texty, jež divák interpretuje.

- De Certeau přirovnává každodenní život sociálních aktérů **aktivitě „chodců“**, kteří vytvářejí či splétají své vlastní cesty v pevně daných kulisách města, kde hledají jako na mapě svou cestu.
- **Vše, co činí, však podléhá kulturnímu uspořádání tohoto prostředí, ale zároveň je transformováno obrannou „taktikou slabých“.**
- De Certeau vidí každodenní život jako modus operandi běžných sociálních aktérů. **Ztotožňuje každodennost s běžnou či populární kulturou podobně jako John Fiske.**

III./ Objektivě relační teorie, upozorňuje na paradoxní povahu každodennosti. elegantně zachycuje ústy britského psychoanalytika Donalda Winnicotta, a to v kontextu své teorie symbolického významu tzv. přechodného objektu. Jde o takový objekt, o kterém si dítě myslí, že je mezi ním samým a jinou osobou.

V typickém případě jde o panenku nebo kousek látky, jež si dítě schovává jako poklad a používá jako utěšitele. Podle Winnicotta **má dítě iluzi magické tvůrčí moci a potvrzuje tuto svou představu omnipotence magickým ovládním světa právě v podobě silného lpění na nějakém objektu, například hračce, o které se domnívá, že ji stvořilo.**

- Dítě tak defacto podle něho takový přechodný objekt jednak samo vytváří, ale současně platí, že tento objekt existuje již před tímto tvůrčím aktem a čeká na to, až bude obsazen. Winnicott tak upozorňuje na skutečnost, že zde máme dvě možnosti:
  - 1/ jedna předpokládá, že dítě objekt vytvořilo samo,
  - 2/ druhá vychází z toho, že jej pouze našlo.
- Jde o klíčovou otázku týkající se jádra problematiky každodenního života. Každodenní kulturu dostáváme, jsme do ní vrženi a současně ji i vytváříme. Jinými slovy, paradoxní povaha každodenního života je dána tím, že je sice ve své podstatě kreativní, ale zároveň je k této své tvůrčí aktivitě slepý.
- Každodenní kultura je definována právě tímto paradoxem či dvojznačností.

- Každodennost znamená jak kreativní, aktivní praxi, tak jde současně o aktivitu, která je podmíněna jistou psychickou „kapacitou“, či řečeno s Pierem Bourdieu, symbolickým kapitálem.

Komponenty uvedeného paradoxu

NALEZENÝ/VYTVOŘENÝ OBJEKT

významy vynucené nebo významy vytvořené

pasivní nebo aktivní forma recepce

VYTVÁŘEJÍ KONSTANTNÍ NAPĚTÍ

ZÁKLADNÍ DICHOTOMIE CHARAKTERIZUJÍCÍ MODERNÍ KAŽDODENNOST

■ Speciální-----Obecné

■ Sociální jednání-----Sociální struktura

■ Cítění/Zkušenost-----Diskurzy/Instituce

■ Odpor-----Moc

■ Mikroanalýza-----Makroanalýza

HLAVNÍ NAPĚTÍ CHARAKTERIZUJÍCÍ VZTAH TV A KAŽDODENNOSTI

- **utopie** / **dystopie**
- **kontrola** / **svoboda**
- **ideologie** / **běžná kultura**
- **nezávislost** / **závislost**
- **bezpečí** / **ohrožení**
- **aktivita** / **pasivita**
- **privátní** / **veřejné**
- **spotřeba** / **produkce**

ÚKOL: Pokuste se analyzovat každodenní narativní strukturu filmu *ECCE HOMO HOMOLKA*.

Filmové studio Barrandov, 1969, režie: Jaroslav Papoušek. za pomoci níže uvedených otázek

- 1/ Kde jsou ve filmu patrná uvedená napětí?
  - 2/ Jak a kde se zde pracuje s repetitivními činnostmi, jak jsou využívány při rozvíjení narace?
  - 3/ Lze v textu najít výše zmíněný spor mezi posvátným a profánním?
  - 4/ Je zde naznačena nějaká forma subverze každodenního státu quo?
  - 5/ Jde tedy o potvrzení konformního nebo rezistenčního pojetí každodennosti?
  - 6/ Kde lze zachytit uplatňování „taktik slabých“ vs. „strategie mocných“
- **FUNGUJE KAŽDODENNOST JAKO CVIČIŠTĚ KONFORMITY NEBO JE PROSTOREM REZISTENCE?**

